

Berlageroute

Berlage, de architect van de Amsterdamse Beurs en het Gemeentemuseum, in Laak? Jazeker! In zowel de Molenwijk, Spoorwijk en Laakkwartier is nog de hand te herkennen van deze bekende architect. In de vorkvormige plattegrond van de straten bijvoorbeeld, en in pleinen met karakteristieke, verhoogde torens op de hoeken. Je begint en eindigt de wandeling bij Station Hollands Spoor. Je bent ongeveer 2 uur onderweg.

Je wandelt onder meer door het studentengebied rond de Haagse Hogeschool, en over een deel van de Gouverneurlaan. Die loopt als een centrale as door de wijk. Je passeert het Alberdingk Thijmplein. En je neemt een kijkje op het voormalige Slachthuisterrein.

Molenwijk, Spoorwijk en Laak-Centraal (1915-1930)
Als eerste ontwierp Berlage de *Molenwijk/Laakkwartier-Noord*. Het was het begin van de sociale woningbouw in Den Haag. Sommige karakteristieke Berlage-elementen zie je nog terug, zoals de vork van de Van Musschenbroekstraat en de Jan van der Heydenstraat. Voor de *Spoorwijk*, tussen 1920 en 1931 gebouwd, maakte Berlage een vernieuwend plan: veel eengezinswoningen, ruim opgezet en met veel groen. In de loop van de jaren werd er wel veel afgebroken en vervangen, maar de wijk bleef groen. Het middendeel, *Laakkwartier-Centraal*, werd volgens een strak, nieuw stratenpatroon ontwikkeld. Berlage was uit de mode geraakt. Toch zijn nog hier en daar principes van zijn opvattingen te ontdekken. Kijk ook eens naar de witte lichtmasten met rode uitleggers in de Paets van Troostwijkstraat. Ontwerp? Berlage!

Bijzondere gebouwen en plaatsen in Laak

A. Station Hollands Spoor
Het Station Hollands Spoor is een van de mooiste neo-renaissance stationsgebouwen in ons land. Het werd ontworpen door architect D.A.N. Magdant, en gebouwd tussen 1888 en 1893. Hollands Spoor is een karakteristiek, bakstenen gebouw, met beeldhouwde natuurstenen onderdelen, en veel versieringen aan de gevel. Aan beide kanten van het middengedeelte zie je een lagere zijvleugel met aan het einde een hoekpaviljoen. Opvallend zijn de twee evenwijdige, gietijzeren kappen over de perrons, gedragen door versierde, gietijzeren zuilen. En twee gebouwtjes op het middelste perron, in dezelfde stijl als het hoofdgebouw, vroeger sein- en wachtkamer. In het station zijn nog fraaie wachtruimtes bewaard gebleven waar de Koninklijke familie de trein kon afwachten. In 1950 werd het station gemoderniseerd. En tussen 1995-1997 werden de tunnel en de fietsenstalling aangelegd.

B. Stationspostkantoor
Op de hoek van de Waldorpstraat en de Rijswijkseweg staat Het Stationspostkantoor van architect G.C. Bremer, gebouwd vanaf 1939 en in gebruik genomen in 1950. Het gebouw bestaat uit twee langwerpige, haaks op elkaar geplaatste bouwdelen met karakteristieke, halfronde beëindiging. De gevels zijn opgetrokken in geglaazuurde baksteen en glazen bouwstenen met kleine vensters. Het brede deel aan de Waldorpstraat werd gebruikt voor de postverwerking; het smalle deel aan de Rijswijkseweg als kantoorruimte. Op de begane grond springt op de hoek een rond paviljoen uit. Dit was oorspronkelijk een bloemenkiosk.

C. Gasfabriek
Aan de noordzijde van het Trekwegkwartier, net over de Trekvliet, verrees tussen 1905 en 1907 de Gasfabriek, een ontwerp van architect A. Schadee. Het was een groot complex van gashouders, kolentookplaatsen, werkplaatsen en opslagplaatsen met kolengrijpers, die de kolen vanuit de schepen naar de opslagplaatsen transporteerden. Er waren ook administratiegebouwen, een directiewoning en personeelwoningen. Het technische deel van het complex is bijna helemaal verdwenen. Een paar onderdelen kun je nog wél bekijken: Trekvlietplein 1 (een kantoorgebouwtje), Trekvlietplein 6 (de vrij liggende directiewoning met aan weerszijden tuinpoortjes met rijk versierde hekken) en Trekvlietplein 12-14 (een dubbele woning voor functionarissen van de gasfabriek).

D. Havenkantoor Goudriaankade/Trekweg
In 1898-1900 werd de voorhaven, het eerste gedeelte van de Laakhaven, aangelegd. Daar werden goederen van vrachtschepen overgeladen op kleinere schepen die geschikt waren voor de ondiepe, Haagse grachten. Om de haven te mogen gebruiken, moest je als schipper haven- en liggeld betalen. Dat gebeurde bij het hiervoor gebouwd havenkantoor aan de ingang van de haven. Het werd in 1900 ontworpen door A. Schadee. Kijk eens naar de drie gevelstenen boven de ingang op de hoek: twee met het wapen van Den Haag (een ooievaar) en een met de romp van een schip.

Quartier Laak

Laak heeft een paar heel verrassende kanten, die je misschien niet kent. Die willen we je graag laten zien met de drie wandelingen in dit boekje. En we kijken verder. Over een paar jaar willen we kunnen zeggen: "Laak is een van de duurzaamste en fraaiste wijken van Nederland. In Laak zit je goed als ondernemer." Sinds 2012 werkt een steeds groeiende groep mensen aan het verwezenlijken daarvan. Van een wijk die doet denken aan Quartier Latin in Parijs, vanwege een uitnodigende sfeer en levendige handel. En die dit combineert met de stoerheid van Berlijn bijvoorbeeld. Een levendig, dynamisch en duurzaam stadsdeel, met

"Ik doe nu zaken met een bedrijf om de hoek.

Ik wist niet eerder dat ze bij me in de buurt zaten."

weerbarstige kanten. Drie bewoners én sociaal bewogen vakmensen op verschillende gebieden, Petra Hiemstra, Jurienne Hollaar en Sandra van de Waart, hebben met dit doel Quartier Laak opgericht. Inmiddels zien zij dat hun inzet weerklinkt vindt.

Wat doen we?

Die inzet is: concreet met elkaar aan de slag. Met ondernemende mensen in Laak, die graag hun kennis en kundigheid willen delen. Die elkaars producten en diensten inkopen en zo omzet maken. Die ook goede ideeën hebben voor het duurzaam verfraaien van Laak. Inmiddels is al een netwerk ontstaan van meer dan 1300 ondernemende mensen, die wonen en werken in Laak. Een waarde creërend netwerk.

Laak verduurzamen is niet alleen een positief plan, maar ook een plan dat werkt! Quartier Laak organiseerde bijvoorbeeld al drie 'matchmarkten': rond 'Techniek en Talentontwikkeling', 'Catering en Communicatie' en 'Energie en duurzaamheid'. Daar maakten Laakse bedrijven en bewoners met elkaar kennis, en onderzochten ze of ze iets voor elkaar konden betekenen. Dat leverde soms verrassende matches op: "Ik doe nu zaken met een bedrijf om de hoek. Ik wist niet eerder dat ze bij me in de buurt zaten."

Meer plannen

Wij hebben nog veel meer plannen. Die hebben natuurlijk allemaal een duurzame insteek, in de brede zin. Sommige zijn vooral goed voor de omgeving en het milieu. Die gaan bijvoorbeeld over energiebesparing, CO₂-reductie, of een groenere wijk. Bij andere projecten richten we ons meer op wat goed is voor de mensen in de wijk. Of willen we extra stimuleren dat mensen en bedrijven hun spullen in Laak kopen.

We voerden in het afgelopen jaar, samen met de gemeente, *Licht in Laak* uit, activiteiten rond duurzaamheid. In de praktijk: bewoners van Laak verduurzamen hun huis door energie-

besparingsmaatregelen te nemen. Dit jaar willen we starten met een project voor scholen en bedrijven. Verder werken we stevig aan de uitvoering van plannen die voortkomen uit drie andere pijlers. *Liever Lokaal* wil bewoners en ondernemers in Laak aanzetten hun spullen bij voorkeur in de wijk zelf te kopen. Dat is goed voor het lokale bedrijfsleven. *Laakse Lanen* benadrukt de aantrekkelijke kanten van Laak als place to be: winkelen, wandelen, cultuur. En in *Laakse Leermeesters* ligt de nadruk op vakmanschap en het doorgeven van kennis. Daarbij staat samenwerking steeds voorop, en gebruik maken van elkaars creativiteit.

Mooi voorbeeld

Een mooi voorbeeld van lokaal en sociaal ondernemen is dat van ontwerp bureau WE-ARE-AMP, dat opereert vanuit creatieve broedplaats Binck 36. Zij hebben speciaal voor de Binckhorst een gelijknamig lettertype ontworpen, dat goed past bij de wijk, het is rauw en strak tegelijk. En het mooiste: het lettertype is vrij te gebruiken voor alles wat met de Binckhorst te maken heeft.

"BINCKHORST.01F" IS IN 2013/2014 DOOR ONTWERPBUREAU WE-ARE-AMP ONTWIKKELD IN OPDRACHT VAN MOBIEEL PROJECTBUREAU OPTREK. HET LETTERTYPE IS TEGELIJKERTIJD DE HUISSTIJL VAN PROJECT RESOURCE CITY BINCKHORST.

Verassend Laak

Ken je dat? Je komt vaak in een buurt of wijk, of je woont er, en je ziet eigenlijk helemaal niet meer hoe mooi je omgeving is. In stadsdeel Laak bijvoorbeeld, met zijn eigen, karakteristieke sfeer, valt veel te zien. Markante gebouwen en straten, ontworpen door bekende architecten. De belangrijke rol van de waterwegen in het gebied. En je ziet de handel en industriële inslag van vroeger terug in het karakter van de drukke winkelstraten en de bedrijvengebieden nu.

Ga zelf eens op verkenning in Laak, en ontdek achter al die stoere muren de glanzende kanten van de wijk. Gonda Buursma, schrijfster van de Architectuurgids Den Haag, heeft voor Quartier Laak drie wandelingen uitgezet: twee door Laak, een door de Binckhorst. Je krijgt ze cadeau van Quartier Laak! Trek je wandelschoenen aan en ga op pad, je zult verrast zijn.

Hoe werkt het?

De drie routes staan elk duidelijk ingetekend in een kaartje. Daarin staan ook de punten waar je écht even stil moet staan, aangegeven met een letter [A,B,C] . De letter verwijst naar een korte uitleg over die 'parel' in dit boekje. Je vindt de uitleg onder het kopje: 'Bijzondere gebouwen en plaatsen in Laak'.

Een uitgeschreven route, met nog meer uitleg, vind je op

www.quartierlaak.nl

QUARTIER LAAK

WAARDE CREËREND NETWERK

INFO@QUARTIERLAAK.NL

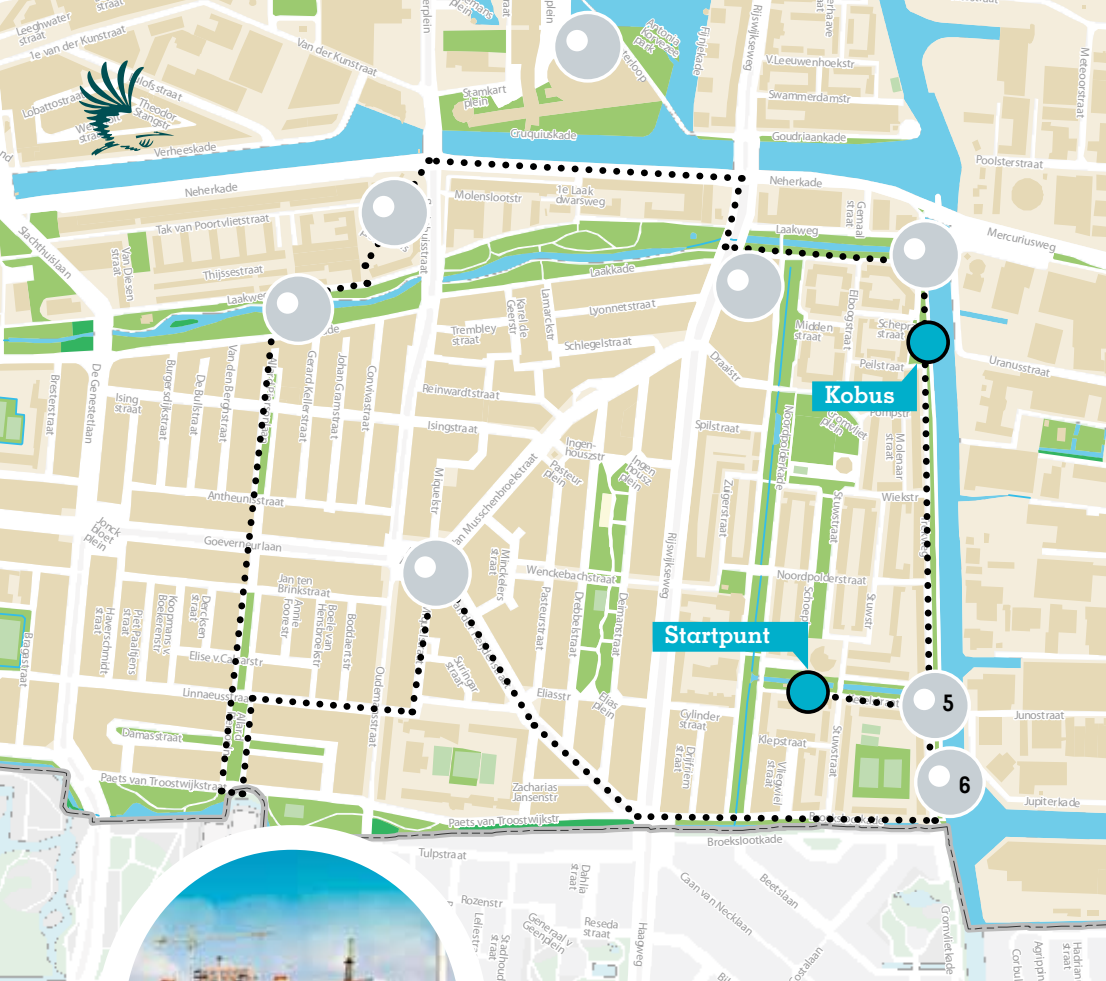
WWW.QUARTIERLAAK.NL

Deze publicatie is tot stand gekomen in samenwerking met Gonda Buursma (www.zichtoparchitectuur.nl), Carla van den Bergen (www.dialogtekstbureau.nl), Monique Pouw (www.twiet.nu) en Jetty Karthaus (Gemeente Den Haag).

Wij danken Joris Gerritsen, Xander Wiersma, Harry van Reeken en Monica van der Perk voor het ter beschikking stellen van de foto's.

Binckhorstroute

Je kent de Binckhorst misschien vooral als bedrijven- en kantoorterrein. Maar de Binckhorst heeft verrassende kanten! Wist je bijvoorbeeld dat er een kasteel is, en een begraafplaats? Volg deze route en je zult nog verbaasd staan. Je begint en eindigt de wandeling bij Station Hollands Spoor. Je bent ongeveer 2 uur onderweg.

Deze wandeling laat je bijzondere gebouwen in Laak zien, zoals het Stationspostkantoor en het Haags Tehuis voor Ongehuwden. In de Binckhorst kom je langs Kasteel de Binckhorst, Scheepswerf de Haas en Begraafplaats St. Barbara. Je ziet de hippe Caballerofabriek. En Binck 36, het voormalige PTT-gebouw.

Binckhorst

De Binckhorst is een gevarieerd gebied. Er zijn grote kantoren, zoals het hoofdkantoor van KPN en het Internationaal Strafhof aan de Maanweg. En kleine bedrijven als autosloperijen en garages. Maar er is meer! De naam bijvoorbeeld dankt het gebied aan het kasteel De Binckhorst, dat al in 1308 voorkomt in geschriften. Dat kasteel staat er nog steeds. Nu met een andere bestemming en enigszins verborgen aan de Binckhorstlaan. Er is een kleine woonwijk en een grote katholieke begraafplaats: Sint Barbara. En een haven: in de jaren dertig van de 20ste eeuw als werkgelegenheidsproject aangelegd. Na 1945 werden rond de haven veel gebouwen voor industriële doeleinden gebouwd. Nu heeft een deel daarvan een culturele bestemming gekregen, of biedt onderdak aan jonge, creatieve ondernemers. In de Binckhorst is een nieuw stukje Den Haag aan het ontstaan met woningen en creatieve bedrijvigheid.

Bijzondere gebouwen en plaatsen in Laak

E. Molen en gemaal Trekweg 102

De Laakmolen is een achthoekige poldermolen uit 1699, de oudste molen van Den Haag. Hij zorgde er tot 1938 voor dat het water in de Noordpolder op de gewenste hoogte bleef. De stenen onderbouw is 170 cm hoog. De romp heeft een houten constructie en is met riet gedekt. Je ziet de molen maar zelden draaien. Dat komt omdat hij staat ingeklemd tussen hoge gebouwen en bomen, en dus weinig wind vangt. De Laakmolen heette vroeger ook wel Galgmolen, omdat hij op het galgenveld stond, tussen de Rijswijkseweg en de Haagse Vliet. Daar werden geëxecuteerde lichamen opgehangen als afschrikwekkend voorbeeld voor mensen die de stad binnenkwamen.

F. Haags Tehuis voor Ongehuwden Laakkade/ Rijswijkseweg

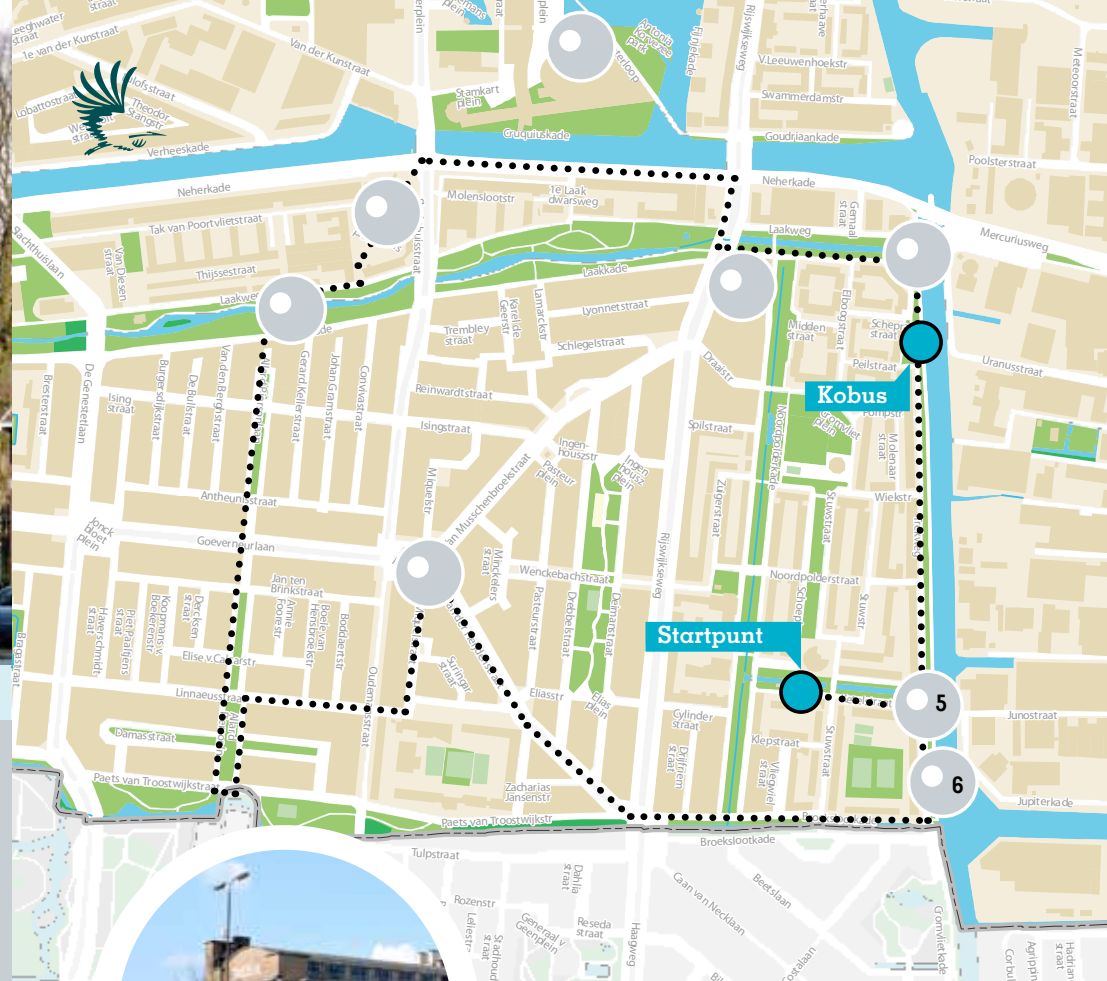
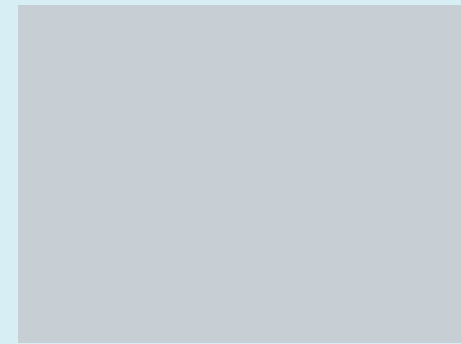
In het Haags Tehuis voor Ongehuwden (HTO) konden vanaf 1923 alleenstaande mannen komen wonen. Het was oorspronkelijk een ontwerp van architect De Bazel, maar na zijn dood uitgevoerd door de architecten De Clerq en Broese van Groenou. Er waren 450 kamers in het HTO-gebouw, en collectieve voorzieningen zoals een restaurant en een badinrichting. Daarvan konden ook de bewoners van de Molenwijk gebruikmaken. In de vormgeving vallen de blokvormige vleugels op, gedekt door lage schilddaken. Typerend is onder meer de afwisseling van lichte en donkere baksteenlagen. Begin jaren tachtig kwamen er appartementen en kamers in.

G. Haagse Hogeschool (Johanna Westerdijkplein)

De Haagse Hogeschool - ontworpen door Atelier Pro, 1990-1996 - staat in de Laakhaven. Het is de grootste HBO-instelling in Nederland (zo'n 20.000 studenten en werknemers). Vanuit het station loop je ernaartoe via een aantrekkelijk plein (ook ontworpen door Atelier Pro). Het schoolgebouw, met een oppervlak van 82.000 m², valt op: vier delen zijn met elkaar verbonden door loopbruggen. 'De Ovaal' is het centrum, heeft een groot binnenplein en is overdekt door een glaskap. Haaks op elkaar staan verder twee stroken: de Slinger en de Strip. Het complex wordt doorsneden door een vierde bouwdeel: de Driehoek. Ook binnen is er veel te zien. Opvallend zijn bijvoorbeeld de diagonale verbindingstrappen.

H. Het Historische Slachthuiscomplex en nieuwbouw Aldo Rossi (Slachthuisplein)

Het Openbaar Gemeentelijk Slachthuis aan de Laakhavens telde oorspronkelijk meer dan vijftig verschillende ruimtes. Het werd gebouwd tussen 1908 en 1911, naar een ontwerp van gemeentearchitect A. Schadee. Stel je op het middenterrein grote slachthallen voor runderen, kleinvee en varkens voor. Met daken, lichtkappen en draagconstructies van ijzer. Langs de Slachthuisstraat stonden drie villa's: de directeurswoning, het administratiegebouw en de kantine. Nu is er op dit terrein een nieuwe woonwijk gebouwd (ontwerp: Aldo Rossi, 1988). Je kunt nog wel oude elementen terugvinden. Zoals de twee portierswoningen met hoektorens aan weerszijden van het toegangshek; de schoorsteenpijp van de verbrandingsketel en de ijzeren overkapping van de slachthal die wordt gemarkeerd door hoektorentjes.

Laakroute

De wijk Laakkwartier is een zeldzaamheid in Nederland. Deze wandeling leid je langs de hoogtepunten. En langs mooie voorbeelden van hoe moderne architectuur gebruik heeft gemaakt van oude elementen. Je begint en eindigt de wandeling bij Station Hollands Spoor. Je bent ongeveer 2 uur onderweg.

Je komt onder meer langs de plaats waar het Historische Slachthuiscomplex stond, de Gasfabriek, en het vroegere Havenkantoor. Je loopt door de studentenwijk met de Haagse Hogeschool, en over De Neherkade, waarvoor architect Aldo Rossi in de jaren negentig het flatgebouw de Lamel ontwierp. En je staat stil bij het veenriviertje de Laak, dat door de wijk loopt.

Laakkwartier

De route laat zien dat het karakter van Laak sterk bepaald is door de aanwezige waterwegen. De scheepvaart was ooit een van de belangrijkste transportmiddelen voor de industrie en voedselvoorziening in de stad. Daarom werd er een haven aangelegd (rond 1900): Laakhaven, waaromheen een industrieterrein groeide, met bedrijven. Hier waren ook de Gasfabriek en het Gemeentelijk Slachthuis. Daarvan zijn nog onderdelen gebruikt in nieuwbouw op dezelfde plaats. De woonwijk Laakkwartier is gebouwd rond 1930, volgens de architectonische inzichten van de Nieuwe Haagse School. Maar het was Berlage die de stedenbouwkundige opzet van de wijk ontwierp. De monumentale, één kilometer lange, Gouverneurlaan bepaalt het gezicht van de wijk. Die loopt er als een centrale as doorheen. Het is dit grootschalige, monumentale ontwerp dat Laak zo zeldzaam maakt.

Bijzondere gebouwen en plaatsen in Laak

I. Rivier de Laak, Laakweg

Dwars door de wijk loopt het oude veenriviertje de Laak, dat onderdeel is van een ecologische verbindingzone. Het is versterkt en op de oevers zijn uitstapplaatsen voor dieren gemaakt. Aan één zijde van de Laak zijn glooiende oevers. De beplanting wordt zo weinig mogelijk gemaaid, zodat een grote variatie aan begroeiing en waterplanten kan ontstaan. De oeverplanten verbeteren de waterkwaliteit door hun filterende werking.

J. Caballerofabriek, Saturnusstraat

De Caballerofabriek werd in 1953 gebouwd als sigarettfabriek, naar een plan van architect F.A.W. van der Togt. Tegenwoordig is het een groot bedrijfsverzamelgebouw voor creatieve en innovatieve ondernemers. De fabriek is gebouwd rondom een binnenterrein, met aan drie kanten water. Bij de renovatie door architectenbureau Group A in 2006 zijn latere toevoegingen gesloopt. Maar het gebouw heeft nog steeds een industriële uitstraling. Aan de buitenkant heeft de architect bedrukte schermen geplaatst tegen de oude hoofdgevel. Binnen zijn glazen schuifwanden gebruikt. De verbouwing van de Caballerofabriek markeerde het begin van de transformatie van de Binckhorst naar een nieuw, bruisend stukje Den Haag.

K. R.K. Begraafplaats Sint Barbara

Je zou het niet verwachten, maar midden in het industriegebied is een grote, katholieke begraafplaats: St. Barbara. Zij dateert uit 1920 en is aangelegd onder leiding van de architect Nicolaas Molenaar, leerling van de bekende kerkenbouwer Pierre Cuypers (die ook het Centraal Station en het Rijksmuseum in Amsterdam ontwierp). Molenaar was zelf ook bekend geworden als architect van katholieke kerken, waaronder de Elandstraatkerk in Den Haag. Nu is de begraafplaats een mooi, groen herdenkingspark, waar je rustig kunt wandelen.

L. Kasteel De Binckhorst

Vanaf de weg kun je kasteel De Binckhorst bijna niet zien. Het staat aan de Haagvliet of Trekvaart. In de huidige vorm stamt het kasteel uit de 17e eeuw, met verbouwingen uit de 18e en 19e eeuw. Tot het einde van de 19e eeuw lag de ingang van het kasteel aan de kant van de Vliet, maar later werd deze verlegd naar de huidige Binckhorstlaan. In 1928 kocht de gemeente Den Haag het kasteel, waarna het onder leiding van architect Van Zeggeren grondig werd gerestaureerd. Tegenwoordig is het rijksmonument weer particulier eigendom. Er is nu een kliniek voor plastische chirurgie in gevestigd.

M. Alberdingk Thijmplein

Hier is de hand van Berlage duidelijk te herkennen. Want bepalend voor de stedenbouwkundige opzet van de Spoorwijk is de gevorkte hoofdvas van de Alberdingk Thijmstraat en de Potgietierstraat. In het midden van de 'vork' is het Alberdingk Thijmplein. Bekijk daar Hindoe-centrum 'Sewa Dhaam', gebouwd volgens de traditionele Indiase architectuur, met de bewerkte koepels en bogen. Behalve als een Hindoe-tempel is het gebouw ook in gebruik als cultureel en sociaal centrum.

